

POLÁNYI KÁROLY

ÉS A MAGYAR MODERNSÉG "BELLE EPOQUE"-JA

Szerző: Kiss Endre

Ha Polányi Károly gondolkodásának releváns magyar gyökereit keressük, rendkívül komplex és sokrétű feladatot végzünk. Egyszerre kell feltárnunk egy világkép igen sajátos gyökereit (s tegyük hozzá, olyan gyökereket, amelyek pontosan azon kulturák és tudományok előtt ismeretlenek, amelyek Polányi érett életművének legjobb és legelkötelezettebb felvevői) és egyszerre mutatunk ki e lépésről-lépésre megvilágosuló Atlantiszban egy olyan világot, amelyről nem minden szempontból volt mindaddig nekünk sem fogalmunk. .

Polányi Károly fiataalkorának a történelem habjaiban elmerült Atlantisza azonban nem is egy elmerült birodalom, hanem kettő, mégpedig a századelőnek az a magyar társadalma és a kor Budapestjének az a modern kulturája, amelyik már a maga tiszta formájában is egyszerre volt közép-európai és európai jelenség Mindez az egész európai modernség szabályainak a lehető leghűségesebben felelt meg, egy modern nemzeti kultúra beleolvadt a modernség egy nemzetekfölötti régiójának modern kulturájába, amely élénk interakciók sorával vállalt részt abból, amit művészeti, intellektuális vagy tudományos európai modernségnek nevezünk (1). A magyar tudomány és szellemi élet ezen "belle epoque"-ja azonban valóban elengedhetetlen

Polányi szellemiségének adekvát megértéséhez. Már ezen a ponton is megfordíthatjuk azonban az előző kijelentést. Nemcsak a magyar tudomány és szellemi élet "belle époque"-jának alapos ismerete szükséges ugyanis Polányi életművének releváns ismeretéhez, de Polányi életművének alapos ismerete is elengedhetetlen a magyar tudomány és szellemi élet "belle époque"-jának megértéséhez. Polányi Károly ugyanis nemcsak RÉSZE volt a szóbanforgó szellemi folyamatnak, de mind a szellemi, mind a politikai mozgalmakban maga is önálló alakítója volt annak. Polányi Károly gondolkodásának egész magyar háttere, amennyiben e rekonstrukciós munkák valóban el fognak készülni és a nemzetközi tudományos élet valamennyire is meg fogja érteni annak dimenzióit, kivételesen erős sokkot jelent majd ennek a nemzetközi tudományos közvéleménynek. Amíg az 1918-as magyar emigráció egyes tagjainak esetében külön-külön meg lehetett elégedni azzal a megoldással, hogy Mannheimtól Kolnaiig csodálatos "egyéni" teljesítmények jöttek létre, a magyar szellemi élet "belle époque"-jának teljes feltárása egy teljes kulturális korszak megtanulására, adott esetben újratanulására kell hogy készítse ezt a közvéleményt. A magyar szellemi élet e "belle époque"-ja, hozzávetőlegesen hasonlattal szövege olyan jelentőségű Polányi Károly életműve szempontjából, mint Hegel, vagy még inkább Feuerbach filozófiai hatása a fiatal Marx-ra. Ha Hegel (még inkább Feuerbach) hatása nélkül próbálnánk mondjuk megérteni a TŐKÉ-t, pontosan azt nem értenénk meg, ami Marx-ot Marx-szá (és a nemzetközi munkásmozgalom vezető ideológusává) tette (2). Polányi kiemelkedő hozzájárulása e budapesti intellektuális "belle époque"-hoz a tizes évek fordulójának nagy szellemi fordulatához kapcsolódik. Erre az időpontra tehető egy új modern kultúra, egy új gondolkodásmód és racionalizmus GYŐZELME. Polányi Károly ennek az új kultúrának gyermeke, örököse és e kultúra új szakaszainak harcosa. Ez a győzelmes kultúra részben beleillett a kor nagy európai folyamataiba, de még e folyamaton belül is számos összefüggő sajátossággal rendelkezett. E kultúra KRITICISTA volt, amennyiben kritizmuson a fennálló viszonyok szisztematikus és széleskörű kritikáját értjük, RELATIVISTA volt, amennyiben relativizmuson a társadalomban uralkodó értékek viszonylagosságát és az értékeknek az "élet" valóságával való állandó összevetését értjük, RACIONALISTA volt, amennyiben racionalizmuson egy koherens gondolkodás áttetsző érvényesítését értjük, INDIVIDUALISTA volt, amennyiben individualizmuson a szabad és emancipált személyiség önérvényesítésének eszményét értjük, POLITIKUS kultúra volt, amennyiben politikusságon a kultúra mindenkorai politikai meghosszabbításának szándékát, a kor nagy politikai és társadalmi konfliktusaiban való tudatos és elkötelezett részvételt értjük, IDEALISTA volt, amennyiben idealizmuson a nembeli értékek realizációját, a valóságnak a jelenen túlmutató megváltoztatását értjük. Polányi Károly tehát az imént legfontosabb vonásaiban jellemzett és 1910 táján már bevezetettnek mondható kulturális fordulat neveltje s egyben önálló és kreatív folytatója. Amikor a fiatal Polányi gondolkodásának néhány legfontosabb vonását összefoglaljuk, az összes elkövetkező vonás csak úgy nyerheti el a maga valóságos értelmét, ha e kulturális fordulat egyes tartalmaira vonatkoztatjuk őket. Ha például a fiatal (és nem fiatal) Polányi gondolkodásának UTÓPIKUS vonásairól kerül szó, csak olyan utópizmusra gondolhatunk, ami nem egy kriticista-relativista gondolkodás ELŐTTI, de egy az UTÁNI, a legnagyobb mértékben tudatos és konstruktív utópizmus tartalmi jöhetnek csak számításba. Ha arra az egész magyar századelőre jellemző, másutt azonban majdnem teljesen atipikus és ismeretlen pozitív viszonyra gondolunk, ami a fiatal Polányinál is mindvégig kimutatható s a liberalizmust pozitívan köti össze a szocializmussal, e kivételesen pozitív kapcsolat ugyancsak annak a kultúrának a mélyéből származik, amiből Polányi kinő. Polányi töretlen és törhetetlen hite minden értelmiségi tevékenység magától értetődő világmegváltoztató karakterében

ugyancsak ennek az ő fellépését közvetlenül megelőző intellektuális fordulatnak az eredménye. S végül az értelmiségi elkötelezettség és az értelmiségi politizálás alapattitűdje, az értelmiséginek, mint az ÖSSZEMBERISÉGET politikai értelemben pártonkívül képviselő ökumenikus gondolkodónak a képzete is az akkori magyar kultúra Polányiék fellépését közvetlenül megelőző korszakának nagy és végleges fordulatában leli eredetét (3). Ezért, jóllehet e tézis egész igazolását dolgozatunk egészének kell elvégeznie, Polányi Károly politikai tevékenysége is mindig "metapolitika" vagy "filozófiai politika", ahol egy-egy konkrét politikai irányzat, legyen az akár párt is, mindenkor az összemberi alternatívák közötti helye alapján definiálódik politikaként. Az a tény, hogy a fiatal Polányi egy győztes és éppen győzelmeinek egyes összetevőiben korántsem triviális korszak közvetlen követője és egyben meghaladója, magyarázza egész gondolkodásának és attitűdjének történeti optimizmusát, mi több, ezen optimizmus szélsőségesen maximális fokát. Mivel a huszadik század gondolkodásának történetében a szélsőségesen nagymérvű történeti optimizmus egészen kivételes jelenség, különösen is ki kell hangsúlyoznunk ezt, hiszen ennek figyelmen kívül hagyása kényszerűen súlyos értelmezésembeli hibához vezet (4). Polányi gondolkodásának ezen ökumenikus vonása vezet az életmű mindenkor jól kitapintható GLOBÁLIS jellegéhez (5). A Polányi-féle összemberi (ökumenikus) gondolkodás történelmi optimizmusa nemcsak stiláris tulajdonság vagy a filozófus személyes alapmagatartásának sajátossága, de önálló TUDÁSSZOCIOLÓGIAI jelentőségre tesz szert. Ez a sajátos és pontosan a budapesti hagyományból származó tudásszociológiai elem az egyes társadalmi problémáknak a mindenkori OPTIMUMRA vonatkoztatott szemlélete. Nyilvánvaló, hogy mélyreható különbségek léteznek a történelmi optimummal nem számoló, illetve a mindenkori társadalmi állapotot a lehetséges történelmi optimumra vonatkoztató szemlélet között. Polányinak a magyar fejlődésből kinövő és a mindenkori történeti optimumra irányuló szemlélete nemcsak abban játszott nagy szerepet, hogy Polányi közel került baloldali mozgalmakhoz (az 1918-19-ben artikulálódó kommunisztikus szocializmus számos értelmiségi számára éppen ezzel a történelmi optimummal volt azonos). A történelmi optimumra vonatkoztatott szemlélet abban is kivételt jelent a huszadik századi társadalomtudományok történetében, hogy politikai és nem-politikai intellektuális pártokfölöttiséget képvisel (6). Polányi Károly már 1918-ban pontosan megfogalmazza saját tudományos krédójának néhány alapelvét. Olyan alapelvek ezek, amelyek a maguk személyességében éppen Polányi Károly magyar szellemi hátterének általunk jellemzett összetételében keresendők. A következő teoretikus vallomás összes, a normál tudományos módszertanon tulmutató metodológiai szabadsága csak úgy érthető meg, ha egy olyan fiatal tudós határátlépő szabadságaként értékeljük azt, mint egy egyedülálló, az előbbieken jellemzett tudományos forradalom végrehajtása UTÁNI módszertani és szemléleti szabadságvágyat, ami - magátólértetődő módon - nem a legmagasabb tudományos sztemderdeknek való meg-nem-feleléssel, de azok határainak kiszélesítésével azonos. Ha így értelmezzük a következő megfogalmazásokat, máris nagyon fontos Polányi-öndefiníciókhoz juthatunk. Így emeli ki mestere, Jászi Oszkár, elemzése során, az "elfogulatlan eszmék teremtő fejlődése"-nek elemzését, az elemzés értékelését az "élő lelkiismeret"- bizza, és nem a "logikai igazságok" szimpla érvényesítését, de az azokon való kreatív túllépést hangsúlyozza (7). A történeti és történetfilozófiai optimizmus, a történeti optimum, mint mindenkor alkalmazott mérce, a nemrégiben végrehajtott pozitivistikus-relativisztikus-kriticista fordulat talaján megfogalmazott episztemológiai nyitás kivétel nélkül olyan elemek, amelyek egyrészt meglehetősen erősen és pozitív irányban térnek el a század tudományos attitűdjeinek nagy átlagától, másrészt e magyar háttér, a magyar tudomány és szellemi élet "belle epoque"-jának ismerete nélkül teljességgel érthetetlenek. Így

például, hogy csak ezt az egyetlen, de talán legfontosabb példát említsem, Polányi piacgazdaság-kritikájának metafizikakritikai, azaz a a konkrét közgazdasági mozzanatokon túlmutató tartalmai csak e hagyományból érthetőek meg (8). Polányi Károly tudományos és filozófiai szemléletének döntő sajátossága éppen az, AHOGY ennek a fiatalkorában lezajlott pozitivistá-kriticista-relativisztikus forradalom eredményeit a maga módján tudatos társadalmi cselekvés alapelvevé teszi, sőt, s e kifejezés nem túlzás, azt forradalmasítja. Jelen gondolatmenetünkben nem fér bele az, hogy egy igen szélesen értelmezett pozitívizmus egész történetének összes politikai és társadalmi vetületét feltárjuk, jóllehet elviekben erre lenne szükség, ha Polányi saját megoldását szeretnénk rekonstruálni. Csak jelzésszerűen elevenítjük fel a Frankfurti Iskola koncentrált ideológiakritikai támadását a pozitívizmus, mint polgári elidegenült tudat ellen, amelynek a szellemi térben, megmaradó, a szellemi tehetetlenségi nyomaték elősegítette folytonos utóélete meghatározta a pozitívizmus politikai-társadalmi HOZZÁRENDELÉSÉNEK tartalmait. Ugyancsak jelzésszerűen idézzük fel Lenin nagy polémikus támadását az empiriokriticizmus ellen, ami ezt a látszólag minden politikai és társadalmi összefüggéstől oly távol eső filozófiai irányzatot elsőrendű politikummá avatta. Még távolról leginkább a Lenin által szélsőséges támadásban részesített pozitívizmus hasonlít arra, ahogy Polányi Károly kezén a modern pozitívizmus politizálódott, de azt is tudnunk kell, hogy a Leninnel egyébként szembenálló II. Internacionálé ugyancsak letett a modern pozitívizmus (kriticizmus, stb) "politizálásáról", amennyiben ezen episztemológiai fordulat összes jelenségének megjelenése után is változatlanul ragaszkodott az Engels-Mehring-féle történelmi materializmushoz, mely egyáltalán nem ismerte ezeket a distinkciókat. Nyomatékosan jegyezzük azonban meg, hogy e két utalás még töredékeiben sem meríti ki ezen adott, több százéves folyamat meghatározásait, s így - önhibánkon kívül - nem tudjuk Polányi e területen megmutatkozó és alapvetően forradalmi koncepcióját a maga valóságos alternatíváihoz viszonyítva megjeleníteni. Annyit azonban mégis érzékeltenünk kellett az eddigiek alapján, hogy EZ a politizálás a nemzetközi baloldali politika, ha tetszik, az akkori nemzetközi munkásmozgalom KÉT nagy áramlatának (II. Internacionálé, Lenin) a modern pozitívizmust tudatosan és távlatosan elutasító történelmi dimenzióju döntése UTÁN (s természetesen az 1917-tel, illetve 1919-cel kezdetét vevő "bolsevizmus"-nak a modern pozitívizmust ugyancsak elutasító magatartása ELŐTT) fogalmazódott meg. Ezekből a megjegyzésekből annyi már világos lehet, hogy Polányi pozitívizmus-értelmezése tipológiai szempontból kitüntetett helyzetbe kerül, s mint minden tipológiailag kitüntetett helyzet, heurisztikus jelentősége is kitüntetetté válhat. Polányi Károly Ernst Mach-ról (vagy ahogy a kor spontán magyarosító stílusában nevezi: Mach Ernőről) (11) írva érez rá saját filozófiai eljárásának lényegére, ami egyben egész életének kulcsmozzanata is. "Mach Ernő nemcsak a gondolkodás levegőjét tisztította meg azal, hogy a metafizika ködéből a tudományt tisztán és kézzelfoghatóan kiemelte, hanem ezzel a cselekvés számára is megtisztította a láthatárt" (9). Polányi mintegy prófétikusan nevezi meg azt a fordulatot, amit a metafizikakritikus pozitívizmus a metafizika hagyományos azaz "teoretikus" kritikájából a metafizika új, azaz "gyakorlati" kritikája között ment végbe. Először és vázlatos formában megfogalmazva ezt a Polányi gondolkodásában oly középponti mozzanatot, a következő problémáról van szó. Amíg a modern pozitívizmus közvetlen és természetes "politikai" meghosszabbítása (amit természetesen korántsem bontakoztat ki minden modernnek tekinthető pozitívizmus) az, ha a modern pozitívizmusból kiinduló metafizikakritika vagy belső indítatásainál, vagy külső kihívásoknál fogva elhagyja a tudományos kérdésfeltevések szűkebb berkeit és közvetlen vagy közvetett módon a társadalmi és politikai létben releváns "metafizikák" kritikája felé fordul. A

modern pozitivizmusnak ezt a sajátosságát az idézett Polányi-szövegben a "tudomány levegőjé-nek megtisztítása képviseli. Mindez tehát a modern pozitivizmus politikai-társadalmi meghosszabbításának normális útja. Az új, a forradalmi utat a mondat következő része fejezi ki: "a cselekvés számára is megtisztította a láthatárt". Polányi azon kevés modern metafizikakritikus pozitivista közé tartozik, akik számára a pozitivista metafizikakritika (természetesen a metafizika széles értelemben vett kritikáján túlmenően) új típusu politikai cselekvéssel lett azonos. Polányi Károly "pozitivisták politikája" oly módon terjeszti ki a kriticitást, relativista gondolkodás módszertanát egy olyan valóságra vonatkoztatja, amelynek számos elemét, összefüggő szféráit, netán egészét "létező, tárgyiasult metafiziká"-nak, a múltból visszamaradt, a jelen adekvát és legitim követelményeinek meg nem felelő, forradalmi változtatásra szoruló intézménynek tekinti. Mindezen értelmezés mögött a metafizika fogalmának a valóság (társadalomontológiai) szférájára s ezzel a politikára való kiterjesztése áll. Mint arra már a megfelelő kontextusokban emlékeztettünk, mindez Polányi esetében az egész politikai tevékenységnek a megszokottaktól teljesen eltérő motivációjához vezet. Az ő politikája nem egy meghatározott, mannheim-i értelemben léthez kötött társadalmi helyzet politikai vagy szociális érdekeiből fakad (mint köztudott, az eredeti léthez kötöttség éppen az ellenkező politikai magatartást kellett volna motivációjával kialakítania). Polányi politikája bizonyos értelemben "tudományos" politika, nem abban az értelemben, hogy az egyes politikai döntések kialakításához tudományos eredményeket vagy elemzéseket vett volna igénybe. "Tudományos" ez a politika abban az értelemben, hogy a politikai teret éppúgy az adekváció és inadekváció, az igaz és a hamis, az optimális és nem-optimális kategóriákban képzelel el, mint a tudós a maga tárgykörének terét. Magától értetődik, hogy a politikai optimum, a metapolitika és más, Polányi specifikus politikáját az eddigiekben megragadó kísérleteink is csak a metafizika ilyen értelmű kiterjesztésének összefüggésében nyerik el valóságos összefüggésüket. Polányi nemcsak a metafizikakritikának a társadalmi intézményekre való kiterjesztését tűzi zászlajára, de számos érdekes, s tudományelméleti szempontból is releváns megállapítást fogalmaz meg a pozitivizmus (illetve annak valamelyik változata) és a társadalmi magatartás (ma úgy illene mondanunk, a helyes "értelmiségi" magatartás) viszonyáról: "...a mi =monizmus=-unk csupán a tekintély elvével szemben a kritika elvének egyeduralkodóját, a kritika monizmusát jelenti" (10). E helyen a pozitivizmus "monizmusa" (egyben a későbbi "Bécsi Kör" pozitivisztikus "egységes tudományá"-nak elődje) és a kriticitás attitűd sokszínűségének kettőssége jelenik meg, ahol is - látszólagos paradoxonnal - nem a monizmus elve olvasztja magába a kriticitás elvét, de a kriticitás elve a monizmusét. Ezzel az elmozdulással függ össze az a lehetséges általánosítás is, ami a pozitivisták filozófiai pozíció mellé rendszerint s mára már minden önálló kutatás és önálló gondolkodás NÉLKÜL hozzáillesztett jelző érvényessége ellen irányul. Így a pozitivisták filozófiai pozíció mellé legjobb esetben a "szemlélődő" vagy a "fatalista" magatartásmódot képzelel hozzá a szakmai emlékezet, jóllehet egyáltalán nem Polányi Károly az egyedüli, akinél a pozitivisták alappozíciók mellett nem fatalista, de akarati, a valóság konstruktív és tudatos megváltoztatására irányuló magatartási minta jelent meg. A pozitivizmus ebben a vonatkozásban egyenesen "idealista" alapattitűdökkel párosult. A filozófiai pozíció és a filozófusi alapmagatartás ezen együttese igazi magyarázatát e két attitűd közös KONSTRUKTIVIZMUSÁ-ban leli fel, hiszen az, aki - kriticitás pozitivisták alapon - a tudás, a megismerés konstruktivisták meghatározottságának álláspontján áll, ugyanúgy viszonyul a "világ", azaz a társadalom viszonyainak "konstruktivisták" megalkotásához is (11). Polányi Károly nagyon pontosan és részleteiben is megfogalmazta a jelen "metafizikájá"-nak meghatározottságait. Definíciója azért is érdemli meg rekonstrukciónk figyelmét, mert definiálja

a vallás utáni metafizika fogalmát, felméri és pontosan határozza meg annak társadalmi és civilizatórikus fontosságát, sőt, ezeken túlmenően, a vallás elleni felvilágosító küzdelem folytatásának deklarálja a jelenkori metafizika elleni harcot. Mindezzel önmaga filozófiai munkásságának FELVILÁGOSÍTÓ ars poeticáját is meghatározza: "Ami a vallás a kevésbé művelt agyvelőnek, ugyanez volt később a METAFIZIKA a művelt ember zavaros fejében" (12). Polányi Károly mestere a mind a tudomány határain belül, mind a tudomány határain kívül kirajzolódó metafizikai "határ" megvonásában Ernst Mach: "Mach Ernő lángeze a gondolkodásban...megállapította a tudomány és metafizika határait: a tudomány állításai lehetnek igazak és lehetnek hamisak, azt értelmességük és hasznosságuk dönti el. A metafizika állításai azonban sem igazak, sem pedig hamisak nem lehetnek: mert azok semmit sem állítanak." (13). Polányi Károly nagy lépését a hagyományos metafizikakritika és a politikává tágitott metafizikakritika között a következőképpen lehetne jellemezni: nála nemcsak minden metafizikakritika a maga szellemi, ideológia és felvilágosító módján politika, de minden politika szükségszerűen metafizikakritika is, a viszonyok minden átalakítása, a valóságban kimutatható minden "reziduális" metafizikai elem elleni szükségszerű harc erre utal. A metafizikakritika tehát nemcsak az eszmék átalakításának klasszikusan aufklérista módján válik politikummá, de új és sajátos közvetlenségben is, hiszen a metafizikakritika kisugárzik a politikum egyes nem ideológikus elemeinek közvetlen kritikájára is. Polányi Károly tehát a mach-i empiriokriticizmust politizálja. Törekvése nagyon tanulságosan állítható szembe Lenin híres és hírhedt támadásával Mach, de elsősorban mégis az orosz bolsevik forradalmárok Mach-ot ugyancsak, Polányira emlékeztető módon forradalmasító világképével. Polányi (Bogdanov) és Lenin gyökeresen eltérő Mach-interpretációi nemcsak esetleges értelmezési változatok, de a modern, szcientista, kriticista és pozitivisták gondolkodás lehetséges politizálódásának tesztjei is, s mint ilyenek, jelentőségük az európai gondolkodás történetében felmérhetetlen. Amikor ugyanis Polányi (és Bogdanov) a kriticista pozitívizmus metafizikakritikai potenciáljának politizálására tesznek kísérletet, a politikai gondolkodás (két értelemben véve is) konstruktív átalakítására törekednek. Mindezzel gyökeresen szakítanak azokkal a beidegződésekkel, amelyek a pozitívizmusban fatalista, a valóság pusztaság leírásában vagy szemléletében kimerülő magatartást láttak. A helyzet egyedülálló érdekessége, hogy ezzel (a pozitívizmus "polgári" fatalizmussá nyilvánításával) egyidőben a legradikálisabb forradalmi munkásmozgalmi irányok egyike, Lenin bolsevizmusa is támadást indít a kriticista pozitívizmus KONSTRUKTIVISTA gondolkodásában rejlő politikai potenciál ellen. Ez mutatja egyébként azt is, hogy Polányi mindeddig oly egyedülállónak tűnő szellemi vállalkozása nemcsak nem egyedülálló, de kiemelkedő tipológiai jelentőséggel is rendelkezik (15). A magyar tudomány és társadalom e "belle époque"-jához tartozik Polányi Károly elvi alapokon álló GYAKORLATI politikája, azaz a diákpolitikus, diákszervezeti vezér, majd a későbbi u.n. polgári radikalizmus mozgalmának, majd az abból a mozgalmából kinövő politikai pártnak a problémája. Polányi Károly nem let volna Polányi Károly, ha teljes energiával kifejtett politikai tevékenysége ne lett volna a legnagyobb mértékben "filozófiai politika", mégpedig pontosan abban az értelemben, amelyben az előzőekben Polányi gondolkodásának magyar hátterét megvilágítani szándékoztunk. Eszerint Polányi filozófiai, ám a politikai valóságban teljesen kifejtett módon képviselt politikai álláspontja a "helyes tudat" politikai pozíciója volt. Jóllehet mint politikus konkrét társadalmi csoportok és rétegek felé orientálódott, olyan konkrét társadalmi csoportok és rétegek felé azonban, akiktől saját partikuláris érdekeik artikulálásán túlmenően elvárta összemberi, azaz ökumenikus érdekek artikulálását is. Ilyen ökumenikus megfontolások álltak Polányi gyakorlati politikájának mindvégig kimutatható alaptörekvésében, hogy a szellemi

munkásokat, tevékenységük összembeni jelentőségére hivatkozva, politikailag megszervezze. Polányi gyakorlati politikája ugyanolyan heroikusan idealista, mint a metafizikakritikai pozitivizmus filozófiai értelmezése, a történelmi (világtörténelmi!) optimumnak ugyanaz a feltétel nélküli, intranszigiens vállalása jellemző rá, mint filozófiai álláspontjára. Polányi Károly gyakorlati politikájának KONSTRUKTIVIZMUSA egyben új politikai horizontokat is megnyit. A fiatal Polányi konstruktivista és a gyakorlati politikába is mélyen belevitt filozófiai gondolkodása a politikán belül is episztemológiai fordulatot fogalmaz meg. Egyszerre kívánja e gondolkodás eszközeinek igénybevételeével konkretizálni mindazokat a metapolitikai, illetve ökümenikus-összembeni törekvéseket, amelyekről az előzőekben már szóltunk. Polányi politikai irányának fő vonala egyszerre haladja meg ugyanis a burzsoázia és a proletariátus politikáját, azaz a kapitalizmus és (a korabeli) szocializmus opcióját. Politikája tehát egy ökümenikus és a történelmi optimum meghirdetésén alapuló KETTŐS MEGHALADÁS politikája. E kettős meghaladás alapjául szolgáló (értelemszerűen) kettős kritika egyik legfontosabb meghatározása így hangzik: "...amit a liberalizmus nem tudott elérni, a politikai harc teljes szabadságával, azt a szocializmus éppoly kevésbé érheti el az osztályharc módszereivel, mert lényegében mindkét eszköz egy" (16). E kijelentés megalapozását a metafizikakritikus pozitivizmusból kinövő új, konstruktivista gondolkodás belátása adja: "...a CÉLTALAN HARC módszereit felváltja az emberiség tudományos ÖSSZMŰKÖDÉSE..." (17). JEGYZETEK (1)Az európai modernség három, egymást követő nagy hullámáról elsősorban ld. e sorok szerzőjétől az a SZECESSZIÓ EGYKOR ÉS MOST (Budapest, 1984) című munkáját. (2)E hasonlat azonban - a Polányi-probléma "előnyére" - még így sem teljes. Azon ugyanis mindig marad vitatkoznival, hogy a szellemi meghaladás minden jele ellenére mi az, ami megmarad Marx gondolkodásában Hegelből vagy Feuerbach-ból. Azon azonban - mint erre a későbbiekben tételesen is utalni fogunk-egyáltalán nem lehet vitatkozni, hogy a teoretikus és politikus Polányi már nem csak teljesen kész személyiség emigrációja idején, sőt, mindkét minőségében már több lényeges korszak áll háta mögött. (3)A szóban forgó modern kultúra győzelmének, különösen végleges győzelmének tézise mindenképpen magyarázatra szorul. E magyarázat röviden az, hogy a magyar kultúra és társadalom későbbi folyamatai korántsem mondanak e győzelem és fordulat ténye ELLEN, hiszen a későbbi társadalmi és kulturális konfliktusok nem kis mértékben éppen e fordulat, illetve győzelem következményei voltak. (4)A szélsőséges történelmi optimizmus e tézise (azon a dolgotatunk számára meghatározó tényen kívül, hogy a magyar századelő milliójából származik) azért is érdemel külön hangsúlyokat, mert olyan rendkívül ritka attitűd a felelős és kritikai értelmiség soraiban, hogy létének pusztá feltételezéséhez is teoretikus támaszokra van szükség. (5)Nemcsak Polányi Károly esetében kell felhívunk a figyelmet arra, hogy a nagy (legtöbbször tizenkilencedik századi) ökümenikus kérdésfeltevések mint intenciójukban, mind az egyes kérdések tárgyi tartalmaiban századunk PAR EXCELLENCE globális kérdésfeltevéseinek előzményei. Polányi életműve látványosan szimbolizálja ezt a kontinuitást. (6)A "metapolitikus" politika, az összembeni érdekek partikuláris, azaz politikai képviselője e fogalmak köznapi értelmében ellentmondás, ha éppen nem egyenesen paradoxon. Mivel azonban Polányinál (is) ez a politika fogalmazódik meg, tárgyalásától nem tudunk eltekinteni. (7)Ld. "Jászi Oszkár legújabb könyve", in: Polányi Károly: EGY GAZDASÁGELMÉLET KÜSZÖBÉN. Cikkek és tanulmányok, 1907 - 1919. Budapest, 1986. 177. - Nagyon is fontos egész aktuális értelmezésünk szempontjából, hogy Polányi itt maga nevezi Jászit "konstruktív elmé"-nek, olyan jelzőt használ tehát, ami a mi értelmezésünkben Polányira magára nézve is meghatározó lesz. (8)Csak érintjük, hogy Polányi Károly egész nagy gazdaságelmélete érthetetlen e metafizikakritikai vonatkozás nélkül. Mindez

nem jelenti azt, hogy a metafizikakritikai reflexió helyettesíthetné a gazdaságelmélet szcientikus és verifikálásra váró tartalmi mozzanatait. Annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy Polányi gazdaságelméletének motivumai nem tisztán szcientikusok. (9) EGY GAZDASÁGELMÉLET KÜSZÖBÉN, II. kötet, 31-32. (10) UO, I. kötet, 104. - Egy helyen Polányi így kapcsolja össze a metafizika kritikáját a társadalmi szférával: "Ugyanez a metafizika teremtette meg azokat az öntelt és gőgös szólamokat az =állam= és =egyénsége= erejéről és egyéb =felkent= dolog =örök értékéről=, amelyeket a mai uralkodó osztály a tudománnyal vértezett proletárkövetelésekkel még szembe szegez" (UO, II. kötet, 32). (11) György Litván egy helyen Polányit "nyíltan idealista és voluntarista" gondolkodónak nevezi ("Karl Polanyi in Hungarian Politics", in: THE LIFE AND WORK OF KARL POLANYI. Edited by Kari Polanyi-Levitt. Montreal-New York, 31. - Egy nagyon fontos argumentáció a fatalizmusról: EGY GAZDASÁGELMÉLET KÜSZÖBÉN, I. kötet, 97-től. (12) UO, I. kötet 27-től (Kiemelés az eredetiben.) - Egy következő, az egész "konstruktivista" alapmagatartást jól jellemző megfogalmazás: "Azt a harcot, amelyet a vallás ellen kellett folytatni régebben, ma a metafizika ellen kell megvívni. A metafizika a gondolkodás zavarának utolsó végvára, VALLÁSOS TUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNYOS VALLÁS" (Uo. Kiemelés az eredetiben). (13) UO, I. kötet, 30. (14) Ebben az értelemben Polányi igazi, tipológiai dimenzióju filozófiai rokona az empiriokriticista Bogdanov. Néhány, már az eddigiek alapján is termékenyen hasznosítható vonásáról ld. Dietrich Grille, LENINS RIVALE. Bogdanov und seine Philosophie. Köln, 1966. (15) EGY GAZDASÁGELMÉLET KÜSZÖBÉN, I. kötet, 127. (16) UO. Kiemelés az eredetiben.